

JAKÓ ZSIGMOND 100

*Az igazságot meg kell ismerni,
és azt ki is kell mondani!*

Kulcsár Árpád beszélgetése Jakó Zsigmonddal

– *Tisztelt Professor Úr! Milyen indítatások és célkitűzések vezették Önt arra a román uralom alá került Erdélyben, helyesebben Partiumban, hogy a magyar történelem művelését válassza élethivatásául?*

– Számomra a történelmi pálya választásában a legdöntőbb a családi környezet volt. 1916-ban olyan patriarkális világba születtem bele, amelyben – most így visszatekintve – az 1848 előtti idők hangulatát és számos jegyét vélem felfedezni, sőt annak reliktumai kézzelfogható módon is jelen voltak: az ősi családi otthon, ódon bútorok, a régi írásokkal teli faliszekrények. Körülöttem nagyon elevenen éltek a családi hagyományok. Keresztneveimet attól az elődömtől kaptam, aki részt vett a szabadságharcban, majd büntetőalakulatba sorozták be az osztrákok, és Itáliába hurcolták el. Húsz-egynéhány esztendősen, már 1850-ben meghalt Bolognában. Mikor nagyobb lettem, akkor mondták ezt el, s ideadták a miniatűr arcképét, kézíratait, mert verselő, írogató ember volt, ezeket ma is őrzöm. Még megértem anyai szépapámat, aki a vörössipkások közt harcolt 1848-ban, és sokat mesélt a régi időről. Anyai ágon egyik elődöm debreceni püspök volt, a Voltaire-fordító Szilágyi Sámuel. Voltak az ősök közt sárospataki és debreceni professzorok is. Még a háború előtt, amikor még nem tizedelődtek meg a családi iratok, számadások, levelek, fényképek, volt olyan tervem, hogy tudományos szempontból megvizsgálom – s nem valami családkultusz jegyében – azt a folyamatot, ami a mi esetünkben is lezajlott: egy középnemesi család hogyan vált át értelmiségivé. A háború azonban elvitte az iratanyag jelentős részét, az '50-es években történtek pedig nekem a kedvemet ettől a dologtól.

– *Az első világháborút követő impériumváltozás milyen következményekkel járt családjá életében?*

– Apám Bihar megyében Zichy Ágoston több ezer holdas birtokát vezette, melyet az új határ kettévágott. A Romániába került részt az állam kisajátította és szétosztotta más vidékről

Kulcsár Árpád (1961) – történész, főiskolai docens, Szent Pál Akadémia, Budapest, akulcsar@szpa.hu

Az első tematikus tömbben szereplő szövegek Jakó Zsigmond születésének 100. évfordulója alkalmával, 2016. október 13-án rendezett kolozsvári emlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A Kulcsár Árpád budapesti történész által az 1990-es évek legelején készített interjú szövege Jakó Zsigmond hagyatékában maradt fenn. A kérdező hozzájárulását a közléshez ez úton köszönjük. Sajtó alá rendezte Jakó Klára.

odahozott román telepesek között, akik az addig színmagyar Biharfélegyháza mellett egy új román községet hoztak létre. Micskén azonban megvolt az ősi családi otthonunk és a földreform által szintén megtépzott birtok, s apám ténylegesen ott gazdálkodott. Otthon az élet ugyanúgy folyt, az értékrend, a mentalitás ugyanaz maradt, mint a hatalomváltás előtt, de az a világ, amelybe beleszülettem, mindinkább csak a családi körön belül volt valóság. Körülöttünk egy másik, idegen világ alakult ki, mely egyre fojtogatóbban jelentkezett.

Első emlékem, amire vissza tudok emlékezni az életemben, a román csapatok bejövetele 1919 elején. A háborútól elnyűtt, ismeretlen egyenruhás idegenek képe egész életemre bevésődött gyermeki emlékezetembe. Ahogy az elmém nyiladozott, egyre jobban izgatott, hogy miként is jutottunk mi ide. Ez a személyesen is átélt kérdés számomra később történeti problémaként jelentkezett, végigkísért életemben, s jelen van kutatási témáim között mind a mai napig. Ennek az érdeklődésemnek első kézzel fogható eredménye a doktori értekezésem volt, mely *Bihar megye a török pusztítás előtt*¹ címmel 1940-ben jelent meg. Éppen mert ennyire személyes ügyem volt a válaszadás a történelem által felvetett kérdésekre, sohasem gondoltam arra, hogy kutatásaim során ne a valóságot igyekezzem feltárni. Kendőzetlenül szembe kívántam nézni azzal is, ami számunkra nem volt kedvező és örvendetes. Kutatásaimban azóta sem befolyásol, hogy vizsgálódásom eredménye magyar szempontból „előnyös”-e vagy sem. Nagy elégtétel volt számomra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1942-ben az előző öt év legjobb történeti munkáját jutalmazó Körösi Flóra-díjjal honorálta ezeket az erőfeszítéseimet.

– *Ez már a pesti egyetem elvégzése után volt.*

– Igen. Iskolai tanulmányaimat az első elemi kivételével Magyarországon folytattam. Szüleink nagy gondot fordítottak neveltetésünkre, odahaza nevelőnőnk volt. A gimnázium nyolc évét a hajdúböszörményi Kálvineumban jártam, majd 1934-ben beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem szakára, ahol 1939-ben végeztem és 1940-ben doktoráltam.

– *Budapesti professzoraitól milyen történetírói szemléletet és módszertani eljárásokat lehetett elsajátítani, s Ön milyen történeti látásmódot, kutatási és feldolgozási módszert tart a legmegfelelőbbnek?*

– Gondolom, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a pesti egyetem történelmi karának talán legszerencsésebb időszakában tanulhattam, amikor a legkitűnőbb professzori kar működött, s ez felbecsülhetetlen dolog, például az oklevéltani ismereteket Szentpétery Imrétől sajátíthattam el. Szakmai fejlődésemet azonban döntően Mályusz Elemér alakította. Jóllehet az akkoriban uralkodó felfogás a Szekfü Gyuláék képviselte szellemtörténet volt. Évfolyamunkon néhányan – gondolok itt elsősorban Fügedi Erikre és a már elhunyt Maksay Ferencre, akikkel nagyon jó barátságban voltam – mégis a Mályusz-féle népességtörténet mellett döntöttünk, mivel minket ez ragadott meg. Ez nálam, a kisebbségi sorból jövő diák esetében teljesen érthető is volt. Mályusz a településtörténetre helyezte a hangsúlyt. A tőle kapott alap a Hajnal Istvánnal és Domanovszky Sándorral való kapcsolatok és munkáik ismerete nyomán új szempontokkal gazdagodott. Társadalomtörténeti vonatkozásban Hajnal látásmódja segített,

¹ *Bihar megye a török pusztítás előtt.* (Település- és népiségtörténeti értekezések. 5. sz.) Bp. 1940.

a gazdasági tényezők szerepét illetően pedig Domanovszky szemlélete. Az 1944-ben megjelent *A gyalui vártartomány urbáriumai*² című kiadványomban már ezeknek a szempontoknak az érvényesítésére is törekedtem.

Ami a kérdés második felét illeti, meggyőződésem szerint az igazi történelmi munkák megszületésének leglényegesebb feltétele először is a forrásanyag lehető legteljesebb ismerete. Ez azután nagyon jótékony és megtermékenyítő hatással van a problémalátásra. De nélkülözhetetlen továbbá a múlt „megélése” a vizsgált korba történő mennél intenzívebb behelyezkedés révén.

– *Ez utóbbi tekintetben is voltak mesterei?*

– Igen, Kolozsvárra kerülésem után elsősorban Kelemen Lajos.

– *Ekkor, 1941 tavaszán Ön Budapestről úgy kerülhetett Kolozsvárra, mint ugyanazon ország egy másik városába. Mit jelentett az Észak-Erdély visszatérését követő úgynevezett négy év (1940–1944) az Ön pályájában?*

– A történelmi kutató pályámra és az egész egyéniségem kialakulására döntő hatással volt az a légkör, ami kolozsvári munkahelyemen, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában első renden Kelemen Lajos személyiségének volt köszönhető. A történelem átélésének az a módja és az a foka, amely Kelemen Lajost jellemezte, valahogy áttért a környezetében dolgozóakra, s ez páratlan iskolaként szolgált. Az erdélyi múlt emlékei voltak körülöttünk, s ahogy vele beszélgettünk, az ember szinte azt hitte, hogy most egyszer csak megjelenik János Zsigmond vagy Báthory István. Neki szinte otthona volt a levéltár (özvegyember volt, s a leánya is meghalt). Egyszer egy grófnő megkérdezte Kelemen Lajostól: „Tanár Úr! Miért nem jár társaságba?” Emlékszem, azt válaszolta: „Kérem, grófnő, nekem van a legjobb társaságom, ennél jobbat én nem találok Kolozsváron. Ha bemegeyek az egyik raktárunkba, s kihúzok egy dobozt, akkor királyokkal társalgok, ha egy másikat, akkor fejedelmekkel, aztán tudósokkal és irodalmárokkal.” Kelemen Lajos mellett a levéltárban felelősségteljes munkát kaptam, s talán nem is kell mondanom, hogy egy fiatalember egyéniségének formálódása számára ez mennyire fontos. Engem bíztak meg a levéltár átrendezésével, modernizálásával, amit az ő tanácsai figyelembe vételével meg is valósítottam. Kelemen Lajos tekintélyétől támogatva lehető kibontakoztatni azt a nagy mentőmunkálatot, melynek révén már 1940–1944 között számos családi levéltárat sikerült az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában biztonságba helyezni. Így került be elsőként a Jósikák hitbizományi levéltára, úgy emlékszem, még 1941 nyarán, majd a Torma család levéltára Csicsókeresztúrról. Ekként menekült meg a pusztulástól a Telekiek kővárhosszúfalusi levéltára is. (Az ottani bibliofil sorozatokban és Beethoven-kéziratokban gazdag könyvtárat a marosvásárhelyi Teleki Tékába irányítottuk, de sajnos nem szállították be azonnal, s aztán az általános felfordulásban mindenestől elpusztult.) A gyűjtőmunka a négy év alatt tervszerűen folyt. Annak, hogy a dolognak megvolt a kialakult metódusa, a háborút követően lett nagy jelentősége, mivel a front átvonulása után azonnal hozzá tudtunk látni a még megmaradt, de pusztulásnak–pusztításnak kitett családi levéltárak megmentésének. Így sikerült például a felgyűjtött bonchidai Bánffy-kastély könyvtárszobájának fali tékáiban megmaradt iratanyag jó részét bemenekíteni. A nagy mentőakciót 1945 nyarától október végéig folytattuk le, részben

² *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel közléteszi Jakó Zsigmond. Kvár 1944.

Entz Gézával közösen, részben magam. Ennek során a múzeum levéltári anyaga szinte megkészsereződött. Sok régi festményt is sikerült bemenekíteni, úgyhogy valóságos történelmi arcképcsarnok alakult ki a levéltárban a háborút követően. Sajnos szervezett műtárgymentés nem folyt. Külön regény lehetne a mentőakció során tapasztaltak leírása. Gernyeszegen például a gyönyörű barokk kastély levéltárába lovakat kötöttek be az oroszok, szétbontották a fasciculusokat, s az volt az alom az állatok alatt, úgyhogy el lehet képzelni, milyen állapotban volt az iratok nagy része.

– *Professzor úr 1942-től 1981-ig történelmet tanított a kolozsvári egyetemen. Mit jelentettek ezek az évtizedek az Ön számára?*

– 1942-ben kerültem kapcsolatba az egyetemmel, mert megkértek, hogy tartsak prosezmináriumot. Ezen a szalon keresztül rántottak be aztán az egyetemi munkába 1945 februárjában. Én rugódoztam ellene, mondván, hogy nekem ilyen ambícióim nincsenek. György Lajos professzor azonban meggyőzött. Megmondta: „neked teljes értékű magyar történész képzettséged van, s az elmenekült tanárok helyét be kell tölteni, amíg vissza nem jönnek.” Én elvállaltam a tanítást, s nem is telt le rólam ez a nyereg. Végül is a diákok szerették meg velem a mesterséget. A diákjaimmal hoztuk föl a Levéltár anyagát a piarista templom kriptájából, ahová a bombázások elől menekítettük le még 1944 tavaszán. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei a magyar állammal 1874-ben kötött szerződés értelmében egyetemi épületekben voltak elhelyezve. Ezek tehát 1944 után, a régi egyetemi épületekkel együtt, ismét román kezelésbe kerültek. Csak a Levéltár maradt meg az Egyesület őrzetében 1950-ig, mert az óvóhelyről felhozott anyagot nem vittük vissza az Egyetemi Könyvtár épületébe, hanem a Farkas utca 8. sz. alatti Bethlen-házban Huszár Pálné Nemes Pólika grófnő által erre a célra följánlott lakosztályokban rendeztük be az önállóított Levéltárat. Megjegyzendő, hogy ez az épület volt az 1860-as években a Múzeum-Egyesület Könyvtárának első otthona.

– *1945-től fogva milyen lépésekben történt a magyar történelemoktatás kiszorítása a kolozsvári egyetemről?*

– A Bolyai Tudományegyetem létrehozása (1945) utáni első években még külön előadás volt Erdély történetéről, melyet Bíró Vencel tartott, aki azt megelőzően a négy év alatt is történelemprofesszorként működött az egyetemen, s külön kurzusban került előadásra *A magyar nép története*, melyet én tartottam. 1948-ban a tanügyi reform ürügyén mindkét kurzust megszüntették. Később, a *Népi demokráciák története* című tantárgy keretében folyt a magyar történelem oktatása. A hivatalos előírás szerint körülbelül olyan óraszámban, mint például a kínai vagy mongol történelemé. Ezt azonban már nem én tanítottam. 1952 szeptemberében Szabó T. Attilával együtt eltávolítottak az egyetemről. Júniusban volt a gyűlés, ahol engem azzal vádoltak, hogy származásom következtében ideológiailag megfertőzöm a munkásokadereket stb. Jellemző, hogy egy hónappal azelőtt az ellenőrzésre kötelezően beadott előadásjegyzeteimet Csehi Gyula, a mindenható tanulmányi igazgató még úgy minősítette, hogy azok kiadásra megérlelt szövegek. Nekik azonban „az átkos magyar egység” elleni harc címén folytatott politikai kampány során felsőbb rendelésre fejeket kellett beszolgáltatniuk. Igaz, néhány héttel később a mi fejünket szállító Nagy István rektor és Csehi Gyula feje is gurult. 1954-ben rehabilitáltak, s visszavettek az egyetemre. Már 1948-tól teljesen nyilvánvaló volt, hogy a történelem általam addig művelt területein és irányában nincs mód a célul kitűzött kutatási programom szerinti

munkára. Teljesen „meghaladottnak” minősítették azt az álláspontomat, hogy a kutatás célja az igazság minél teljesebb feltárása, és hogy a megismert igazságot ki is kell mondani. Olyan területet kellett tehát keresnem, ahol erre lehetőség nyílt. Így született meg az én segéd tudományi korszakom, amelyben a fő hangsúly az írástörténetre, könyvtörténetre és ezzel összefüggésben az értelmiségtörténetre került.

– *Miként lehetne azt elérni, hogy a magyar és román történelmi felfogás a történelmi igazság javát szolgálva közeledjék egymáshoz?*

– Azt vallom, hogy a közeledés feltétlenül szükséges, de ennek feltételei vannak. Az együttműködés akkor képzelhető el, ha mindkét fél európai módszerekkel dolgozva az igazság feltárását tűzi célul maga elé. A tudomány akarja és merje kimondani azt, ami esetleg nem felel meg a pillanatnyi politikai érdekeknek vagy a rosszul felfogott nemzeti céloknak. Néhány román történész is jól látja, hogy megújulásra volna szükségük, eltávolodásra a politikatörténelmi elkötelezettségtől, a megrögzöttségektől. Ez az eddigi gyakorlat azonban igen mélyen gyökerezik és az elszakadás tőle még kiváló kutatóknak is ritkán sikerül.

– *Hogyan látja professzor úr az erdélyi magyar történetírás további útját, feladatait?*

– Az államtörténet keretében – legalábbis belátható időn belül – mi nem tudjuk a problémákat tárgyalni, mert a mi fejünk felől elment az állam. Az erdélyi magyar nép azonban valóság ma is, a múltban is az volt, s reméljük, a jövőben is az lesz, s a kérdéseket valahogy onnan kell megközelíteni. Azt a néptörténelmi vonalat kell továbbvinni, tökéletesíteni, amit Mályusz professzor kezdeményezett. Meg kell teremteni – és itt elsősorban a középkorra gondolok – Erdély történetének adatszerű, szilárd vázát, melyet a pozitívista korszak sajnos elmulasztott kialakítani, és azóta sem pótoltuk e hiányt. Csak ezáltal kerülhet a valósághoz közelebb ez a hagyományos rekonstrukció, ahogyan a magyar történetírás a magyar állam általános fejlődésébe beépíti, illetve a román historiográfia a Kárpátokon túli viszonyokhoz idomítgatja az erdélyi folyamatokat. Magam részéről ehhez kívánok hozzájárulni nemrég megjelent középkori regeszta-kiadvánnyommal,³ mely a kolozsmonostori hiteleshely jegyzőkönyveiben fennmaradt, több mint 5400 oklevéllel gazdagítja az erdélyi középkori história információs bázisát. Valamivel talán ez a könyvem is csökkentheti az erdélyi medievisztikában máig túltengő romantikus elemek számát. Ahhoz azonban, hogy Erdély középkori múltja területiális történelem alakjában megtalálhassa helyét a magyar histórián belül, még nagyon sok kitartó munkára van szükség. A cél azonban bizonyosan elérhető nem is olyan távoli jövőben. Azt azonban elképzelni sem tudom, hogy román kollégáink mikor jutnak el arra a felismerésre, hogy 1918-at megelőzően Erdélyben nem az államtörténetet kell erőltetniük, hanem román néptörténetet célravezető művelniük, ha valóban a tudomány keretei között akarnak maradni.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

³ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I–II. (1289–1556). Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. sz.) Bp. 1990.*